

MAJA ZUBAK
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Zagrebu

Problem odnosa čovjeka prema vlastitom tijelu iz perspektive Kantove etike i Milllova shvaćanja slobode pojedinca u društvu

Kako su o pojmu tjelesnosti i odnosu prema njoj promišljali filozofi 18. i 19. stoljeća, prije nego što je tehnologija mogla učiniti s tijelom ono što može danas? O tome Kant u svojoj etici promišlja unutar problematike dužnosti čovjeka prema samome sebi kao osjetilnog, ali istovremeno i moralnog bića. U tom promišljanju on se osvrće na konkretne probleme samoubojstva, samoobeščaćenja i neumjerenosti u jelu i piću. U kontrastu s Millom, Kant ovdje predstavlja konzervativnu struju, iako je njegova filozofija općenito jedan od temelja modernog liberalnog mišljenja. Mill se u svom spisu *O slobodi* bavi pitanjem slobode pojedinca unutar države. Iako se konkretno ne bavi samim pitanjem tjelesnosti, iz njegovih liberalnih stavova može se zaključiti da Mill čovjeku pripisuje neupitnu slobodu i u odnosu prema vlastitom tijelu.

KLJUČNE RIJEČI
DUŽNOST,
ETIKA, KANT,
MILL, SLOBODA,
TIJELO, TJELESNE
MODIFIKACIJE

Zamislimo dvije, ne tako nevjerojatne situacije koji će nam služiti kao primjeri u daljnjoj raspravi. U prvoj situaciji osoba A podvrgnuta je operaciji dojke na koju je dobrovoljno pristala jer ima rak. U drugoj situaciji osoba B je profesionalna streličarka koja se isto tako dobrovoljno podvrgava odstranjivanju dojke kako bi poboljšala svoje sportske rezultate. Ove primjere navodi profesor Thomas Schramme s Katedre za filozofiju njemačkog Sveučilišta u Mannheimu u svojem članku *Freiwillige Verstümmelung, Körpermodifikation und Wertkonstatierung* (Dobrovoljno osakaćenje, modifikacija tijela i određivanje vrijednosti), a poslužit će nam kako bismo na njima objasnili različite stavove prema kojima bi ovi postupci bili opravdani ili ne.

Schramme u ovim primjerima pronalazi ključan, ali isto tako sporan zajednički element: to je moment *dobrovoljnog pristanka*. Možda će se i nama taj moment učiniti ključnim u određivanju opravdanosti i dopustivosti medicinskog, estetskog ili čisto umjetničkog zahvata na nečijem tijelu. Neki će upravo zbog tog momenta smatrati da nema ništa loše u sadomazohističkim seansama ako znamo da su obje strane na to pristale. Schramme ne misli da je pojam *dobrovoljnog pristanka* tako jednostavan kao što se čini. Čak se usuđuje tvrditi da dobrovoljno osakaćenje nikada nije zapravo dobrovoljno jer uvijek postoje neki vanjski ili unutarnji čimbenici koji osobu navode na takav čin. To je i jedan od razloga zbog kojeg bi, prema Schrammeu, dobrovoljno osakaćenje moglo biti nazvano lošim. Gledano iz takve perspektive oba navedena primjera mogla bi biti nazvana lošim postupcima. U prvome je osoba pod pritiskom činjenice da će možda umrijeti ako se ne podvrgne operaciji dojke. U drugome slučaju se pak radi o "bolesnoj" ambiciji sportašice, dakle unutrašnji, psihološki pritisak izražen u obliku želje za boljim sportskim postignućem. Schramme, naime, i vanjske (nagovor, prisila, prijetnja) i unutrašnje faktore (patološka uvjerenja ili želje, psihičke bolesti) smatra dovoljnim da smanje značenje i jačinu *dobrovoljnog pristanka*. Daljnja diskusija uvelike bi zadirala u dubiozno područje slobodne volje u što, s obzirom na to da nije tema ove diskusije, ne bih ovaj put zadirala.

To je samo jedan od razloga koje Schramme navodi, a zbog kojih bi se opravdanim činilo nazvati dobrovoljno osakaćenje lošim. Dva razloga proizlaze iz Kantove etike, a to je da su takvi postupci povreda *dužnosti* prema samome sebi i da se okreću protiv prirode. Kod Kanta (1999) je zapravo drugi razlog uklapljen u prvi jer on smatra da ta *dužnost* koju pojedinac ima prema samome sebi proizlazi iz obveze koje razumno pa time i moralno biće ima prema osjetilnome kroz koje progovara priroda, a kojoj je pak cilj održati

sebe i vrstu (Kant 1999: 202). Poroci kojima se u tom smislu treba oduprijeti su prema Kantu samoubojstvo kao potpuno, samoosakaćenje kao materijalno djelomično, "samoamljivanje zbog neumjerenosti u uporabi sredstava za uživanje ili hrane"(Kant 1999:208) kao formalno djelomično namjerno uništenje vlastite animalne prirode i "bludno samooskvrnuće"(Kant 1999: 211) koje ostavlja nesvrstano.

Samoubojstvo je prema Kantu negativan i moralno neprihvatljiv čin jer se tim postupkom uništava ne samo osjetilni subjekt te se time radi protiv održanja vrste kao osnovnog prirodnog nagona nego se time uništava i subjekt ćudoređa usprkos tome što je Kant svjestan da čovjek ipak ima slobodu djelovanja:

"Uništiti subjekt ćudoređa u svojoj vlastitoj osobi isto je što i zatrti postojanje samog ćudoređa, koliko god ga subjekt ima, a on je pak samo po sebi svrha; prema tome, raspolagati sobom kao pukim sredstvom za neku proizvoljnu svrhu znači poniziti čovječanstvo u vlastitoj osobi (homo nuomenon) kojoj je čovjek (homo phaenomenon) povjeren radi održanja". (Kant 1999: 206-207) Kao povredom dužnosti prema samome sebi Kant promatra i samoosakaćenje u bilo koje svrhe, pa tako ne odobrava ni transplantaciju organa (koju, naravno, ne naziva tako nego navodi da je moralno nedopustivo da si osoba izvadi zub kako bi bio usađen u nečiju tuđu čeljust (Kant 1999: 207)), kastraciju kako bi se poboljšale pjevačke sposobnosti, tj. "da bi pjevač mogao lagodnije živjeti"(Kant 1999: 207), ali ni rezanje kose ako se kasnije misli prodati. Dakle, osim ostalog, ne odobrava ni odsijecanje dijelova tijela koji bi kasnije ponovo izrasli ako je to u svrhu stjecanja vlastite ili tuđe dobiti. Ali zato odobrava amputaciju i osakaćenje u svrhu održavanja ostatka tijela, pa tako i subjekta ćudorednosti, na životu. Schramme mu prigovara što samoubojstvo i samoosakaćenje stavlja u isti rang po vrijednosti jer se samoosakaćenjem ne uništava subjekt ćudoređa, nego je i nakon takvog zahvata subjekt sposoban za moralno prosuđivanje i djelovanje. Ali možemo to gledati i s druge strane: i samoosakaćenje je kao i samoubojstvo djelomično oduzimanje ili potpuno oduzimanje tjelesnosti što se prema Kantu protivi prirodnoj svrsi. Osim toga, ako se pozornije promotri Kantovo stajalište, može se jasno vidjeti da je on protiv samoosakaćenja koje subjektu te radnje donosi neku korist ili dobit jer je on prvenstveno protiv korištenja samoga sebe kao sredstva. A na kraju krajeva, Kant odobrava neke postupke osakaćenja kao što je amputacija.

"Bludno samooskvrnuće", kako Kant naziva samozadovoljavanje, neprimjereno je jer imitira spolni čin kojem je krajnja svrha stvaranje novog života, a ovaj postupak time ne završava, a osim toga, poticaj mu za to nije stvarni predmet,

nego tek imaginacija, tj. maštanje o predmetu požude koji je poticaj za taj čin. Ali i "dokazana je osnova doduše to što se čovjek time (prezirno) odriče svoje osobnosti rabeći je kao puko sredstvo za zadovoljenje životinjskih nagona."(Kant 1999: 209)

Zadnji je Kantov porok neumjerenost u jelu i piću te zloupotreba opojnih sredstava. Time naime čovjek zapada u tromost osjetila i intelektualnih sposobnosti te se umanjuje njegova sposobnost za bilo kakvo, a ne samo moralno djelovanje. Čovjek se u opijenom stanju ponaša kao životinja te misli da ima više snage nego obično, a kada djelovanje opijata popusti, uvidi kako je zapravo slab, ali želi ponovno konzumirati opijate, možda čak u većim količinama.

Iako se čvrsto drži svojih uvjerenja prema kojima je i živio, Kant uviđa nedostatke i pitanja na koja, iz svog gledišta, ne može dati odgovore. Tako se pita bi li samoubojstvo kao junački čin, npr. kada ratni zarobljenik počini samoubojstvo kako ne bi uslijed mučenja otkrio tajne koje bi ugrozile njegovu domovinu, bio opravdan? Je li isto tako neprirodan čin spolni odnos s neplodnom ženom jer ni on, kao ni samozadovoljavanje, ne završava stvaranjem života? Je li loše popiti koju čašicu više kako bismo se opustili i bili društveniji? Sâm ne odgovara na to pitanje jer je to i prilično teško s njegova stajališta.

No, vratimo se sada ponovno na primjere koje sam navela na početku. Kako bi oni bili vrednovani s Kantova stajališta? Možemo s priličnom sigurnošću reći da bi odobrio odstranjivanje dojke zbog raka jer odobrava i amputaciju noge zahvaćene gangrenom. To je samoosakaćenje u svrhu očuvanja subjekta ćudoređa. S druge strane, ne bi odobrio odstranjivanje dojke za postizanje boljih sportskih rezultata jer ne odobrava ni kastraciju. Time subjekt sam sebe promatra i koristi kao predmet za neku svrhu.

Schramme se nekim svojim razlozima po kojima bi neka tjelesna modifikacija bila smatrana lošim postupkom dotiče i Millova utilitarističkog stava. Schramme, naime, smatra da se takvim lošim postupcima povređuje moralna dužnost prema drugima, tj. šteti se drugima. Iako se Mill (1974) u svojem djelu *O slobodi* izravno ne dotiče pitanja o tjelesnim modifikacijama, iz njegovih se liberalnih stavova može iščitati stav koji bi zauzeo pri tome. On se ne bavi mnogo moralnošću takvih postupaka već "the nature and limits of the power which can be legitimately exercised by society over the individual" (Mill 1974: 59). On smatra da ni država ni društvo nemaju pravo zadirati u nepovredivu slobodu pojedinca u pogledu upravljanja svojim životom, ali s određenim zadržkama:

"The only part of the conduct of anyone, for which he is amenable to society, is that which concerns others. In the part which merely concerns himself, his independence is, of right, absolute. Over himself, over his own body and mind, the individual is sovereign." (Mill 1974: 69)

Jedino kako društvo može utjecati na život pojedinca jest savjetom, podukom i nagovorom pojedinca pri čemu mu mogu objasniti zašto njegovi postupci nisu dobri za njega. A ako im se ne sviđa njegovo ponašanje, s kojim ipak direktno ne zadire u tuđe slobode, mogu ga slobodno, ali ne pompozno, izbjegavati. Pa tako moralne povrede zahtijevaju moralne kazne, ali ne i zakonske. Zakon treba uslijediti tek nakon što se ustanovi da se postupcima pojedinca narušava stabilnost društva. Samo utoliko država i društvo mogu zadirati u život pojedinca. Mill bi, pretpostavljamo, ali s velikom sigurnošću, odobrio oba postupka u primjerima navedenima na početku: i operaciju dojke kod pacijentice s rakom, ali i kod sportašice jer ni jedna, a ni druga time ne povređuju slobodu ili prava neke druge osobe (barem ne na makrorazini).

U privatnom životu pojedinac se može pridržavati i Kantovih načela u pogledu odnosa čovjeka prema tijelu. Zato ne možemo reći da Kantovi i Millovi pogledi stoje u opreci jer oni, kao prvo, govore o različitim sferama života: privatnoj i javnoj. Kant govori što nije dobro za pojedinca, a Mill o onome što eventualno ne bi bilo dobro za cjelokupno društvo. Mill daje savjete pri davanju zakona, a Kant pri svakodnevnom životu. Dakle, ta se dva stava mogu ujediniti i mogu istovremeno egzistirati u nekome društvu. Pokušaj ujedinjenja privatne i javne sfere bi možda bio loš pokušaj u zakonima kao što i Schramme navodi u primjeru njemačkog kaznenog prava prema kojem je zabranjeno izvoditi fizičke zahvate na drugoj osobi, pa makar i ona pristala na to, ako se to kosi s moralnim načelima. Taj zakon je odmah na prvi pogled nespretan jer pojam moralnih načela ostaje dubiozan. Bavarski vrhovni sud je u jednom postupku 1999. godine pokušao objasniti postupke koji krše moralna načela kao postupci koji se kose s osjećajima pristojnosti onih koji pravedno misle. Kako objasniti pravednost, a da se ne pozivamo na moral i moralna načela? Ipak je bolje te dvije sfere života, privatnu i javnu, ostaviti odvojenima u zakonu ako se, prema Millu, privatna ne kosi s javnom sferom.

ČEMU
8.16/17
OŽUJAK
2009.

LITERATURA:

KANT, IMMANUEL (1999) *Metafizika čudoređa*. Zagreb: Matica Hrvatska.

MILL, JOHN STUART (1974) *On Liberty*. London: Penguin Classics.

SCHRAMME, THOMAS, *Freiwillige Verstümmelung, Körpermodifikation und Wertkonstatierung*.

ČEMU
8.16/17
OŽUJAK
2009.

MAJA ZUBAK

The problem of body modifications from the perspective of Kant's ethics and Mill's understanding of individual liberty in society

SUMMARY

How did 18th and 19th century philosophers reflect on the concept of corporality and one's relation to it, at a time before technology could do what it can do to the body today? Kant reflects on this in his ethics within the framework of the issues pertaining to one's duties to oneself as an animal yet, at the same time, a moral being. In his reflections he scrutinises the concrete problems of suicide, self-defilement and gluttonousness. In contrast to Mill, Kant here represents a conservative current, although his philosophy is generally one of cornerstones of modern liberal thought. In his *On Liberty* Mill tackles the question of the freedom of individuals within a state. Although he does not deal with the question of corporality as such, from his liberal stands one can conclude that Mill does ascribe undeniable freedom to man even in his/her relation to his/her very own body.

ČEMU
8.16/17
OŽUJAK
2009.